

УДК 340.13+94(477)

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ В РАДЯНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ (20–50-ті рр. ХХ ст.)

Соловей Д.Ю., здобувач
кафедри історії держави та права
Національна академія внутрішніх справ

Стаття містить аналіз законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) 20–50-х рр. ХХ ст. в частині формування інституту кримінального покарання. Надається поняття кримінального покарання, його види та цілі. Розкривається процес трансформації кримінального покарання в «заходи соціального захисту», що сприяло порушенню основних принципів призначення покарання законності, справедливості, гуманізму. Ілюструються етапи розвитку покарання в кримінальному законодавстві в означений період.

Ключові слова: кримінальне покарання, Керівні начала з кримінального права РСФРР, Кримінальний кодекс УСРР (УРСР), Основні начала кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, «заходи соціального захисту».

Статья содержит анализ законодательства об уголовной ответственности УССР 20–50-х годов ХХ в. относительно формирования института уголовного наказания. Представляется понятие уголовного наказания, его виды и цели. Раскрывается процесс трансформации уголовного наказания «меры социальной защиты», что способствовало нарушению основных принципов назначения наказания законности, справедливости, гуманизма. Иллюстрируются этапы развития наказания в советском уголовном законодательстве указанного периода.

Ключевые слова: уголовное наказание, Руководящие начала по уголовному праву РСФСР, Уголовный кодекс УССР, Основные начала уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик, «меры социальной защиты».

Solovey D.Yu. FORMATION INSTITUTE CRIMINAL PENALTIES IN SOVIET LAW ON CRIMINAL RESPONSIBILITY (20–50-IES of XX CENTURY)

The article contains the analysis of the legislation on criminal liability of the USSR 20-50-ies of XX century in the formation of the Institute of criminal punishment. Is the concept of criminal punishment, his views and goals. Reveals the transformation of criminal punishment «social protection», which contributed to the violation of fundamental principles of sentencing law, justice and humanism. Shown the stages in the development of punishment in criminal law.

Key words: criminal punishment, Guidelines beginning on criminal law of the RSFSR criminal code of the Ukrainian SSR, the Basic principles of criminal legislation of the USSR and Union republics, „social protection”.

Постановка проблеми. Тенденції гуманізації законодавства про кримінальну відповідальність у частині кримінального покарання зумовлює необхідність розробки системи заходів, спрямованих на підвищення ефективності правозастосованої діяльності щодо його призначення. У цьому аспекті має значення аналіз історично-правового досвіду радянського періоду розвитку інституту кримінального покарання з позицій сучасного світогляду чим і зумовлена актуальність дослідження цього питання.

Стан розробленості проблеми. Науковою розробкою розвитку інституту покарання в радянському законодавстві про кримінальну відповідальність у 20–50-х роках ХХ ст. займалися такі вчені як: А.А. Герцензон, А.В. Бріліантов, І.Д. Дворянський, П.С. Дагель, Н.Д. Дурманов, М.М. Ісаев, Д.А. Ілло, П.Г. Мішунін, П.П. Михайленко, Н.Ф. Кузнєцова, К.А. Сич, І.Б. Усенко та ін. Однак низка питань з цієї проблематики і сьогодні є недостатньо висвітленими.

Метою статті є виділення окремих етапів розвитку кримінального покарання на основі аналізу положень нормативних актів, на під-

ставі яких формувався інститут покарання в УСРР (УРСР) означеного періоду.

Виклад основного матеріалу. У ході становлення радянської влади не існувало чіткої системи кримінальних покарань. Їх види були досить різноманітними і часто виходили за межі кримінально-правового впливу. Останнє зумовлювалося відсутністю єдиного уніфікованого кримінально-правового акту. Як наслідок види, розміри та строки покарання акумулювалися у різних декретах, відомчих постановах, наказах та інструкціях.

Уперше спроба сформувати єдиний перелік покарань реалізувалася в постанові Наркомату юстиції (далі – НКЮ) «О революціонному трибуналі печати, его составе, делах, подлежащих его ведению, налагаемых им наказаниях и о порядке ведения его заседаний» від 18 грудня 1917 р. Необхідно зазначити, що не існувало обмежень для революційних трибуналів у застосуванні заходів кримінальної репресії: «Революційні трибунали у виборі заходів боротьби з контрреволюцією, саботажем та інші не пов'язані ніякими обмеженнями, за винятком тих випадків, коли в законі визначено міру у виразах; «не нижче» такого-то

покарання» [1, с. 190]. Це свідчить про те, що покарання, яке регламентувалося першими нормативно-правовими актами радянського уряду, мало основну ціль – забезпечення «державного примусу», яке не обмежувалося межами закону. Негативною тенденцією цього періоду була і наявність правотворчої функції у революційних трибуналів, що не-припустимо в умовах правової держави.

Подальша законотворча робота в галузі кримінального права у період утвердження радянської державності з кінця 1919 на початку 1920-х років, свідчить про бажання влади узагальнити в одному акті кримінально-правові положення, що містилися в декретах, інструкціях, звернення та інших актах для єдності застосування кримінального законодавства на території держави. Тому, було вирішено до моменту видання КК у грудні 1919 р. прийняти «Керівні начала з кримінального права РСФРР» (далі – «Керівні начала») офіційно введені в дію на території України циркуляром від 4 серпня 1920 р., який містив положення постанови колегії НКЮ УСРР [2]. Дія кримінально-правових положень РСФРР поширювалася на всю територію УСРР відносно її громадян та іноземців, які вчинили злочини на її території УСРР, та щодо громадян, які вчинили злочин на території іншої держави, але ухилилися від суду в місці вчинення злочину і перебувають у межах республіки (ст. 27)[2]. З прийняттям «Керівних начал з кримінального права РСФРР» 1919 р. вперше в історії радянського кримінального права відбулося чітке закріплення поняття покарання та його диференціація. Цей акт передбачав, що покарання – це заходи примусового впливу, за допомогою яких влада забезпечує порядок суспільних відносин від порушників останнього (злочинців) [3, с. 58]. Відповідно до ст. 9 «Керівних начал з кримінального права РРФСР» забезпечити громадський порядок від майбутніх злочинних дій особи, яка вже вчинила злочин, можна шляхом пристосування її до цього громадському порядку або, якщо вона не піддається пристосуванню, то забезпечити її ізоляцією, у виняткових випадках за допомогою фізичного знищення. Аналізуючи наведені положення, можна зробити висновок, що основною ознакою покарання виступав примус, який не пов'язувався із законом, а з діяльністю органів державної влади, що забезпечують порядок суспільних відносин.

23 серпня 1922 р. ВУЦВК прийняв постанову «Про введення в дію Кримінального кодексу УСРР» [4], який складався із Загальної та Особливої частин і базувався на положеннях «Керівних начал» 1919 р. та КК РСФРР. Загальна частина КК УСРР 1922 р. містила п'ять глав: «І. Межі дії Кримінального кодексу», «ІІ Загальні засади застосування покарання», «ІІІ Визначення міри покарання», «ІV Роди і види покарань і інших заходів соціального захисту», «V Порядок відбування покарання» [5, с. 116–122]. Положення загальної частини КК УСРР 1922 р. свідчать, що поряд з поняттям покарання вживається термін «заходи соціального захисту», які за певних обставин могли призначатися замість покарання. Така

ситуація призвела до формальної невизначеності у ході застосування кримінально-правових норм, адже на законодавчому рівні і в актах тлумачення не розкривалося співвідношення цих понять. Із прийняттям КК УСРР 1927 р. поняття покарання було виключено з цього кодифікованого акту, а замість нього вживалися заходи соціального захисту.

У радянській юридичній літературі неоднозначно підходили до проведення розмежування заходів соціального захисту та покаранням. До низки відмінних ознак відносять цілі, внаслідок чого міри соціального захисту застосовуються нібито тільки в превентивних, а не в репресивних цілях.

Отже, викладене дозволяє констатувати те, що заходи соціального захисту формувалися та застосовувалися на підставі суспільної небезпечності особи, а не за наявності вини та її форм.

Згідно з постановою ЦВК СРСР від 31 жовтня 1924 р. було прийнято «Основні начала кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» (далі – «Основні начала») [6]. У них зосереджувалися єдині для всіх республік СРСР принципи, поняття й інститути кримінального права, а також розмежовувалася законодавча компетенція СРСР і союзних республік, передбачалася дія кримінального законодавства в часі тощо. На підставі цього акту «заходи соціального захисту» поділялися на: 1) заходи судово-вирівняного характеру; 2) заходи медичного характеру; 3) заходи медико-педагогічного характеру [3, с. 178]. Під заходами судово-вирівняного характеру можна розглядати власне покарання, передбачене КК УСРР 1922 р., а саме: оголошення ворогом трудящих з позбавленням громадянства і видворенням назавжди за межі СРСР. Із цього приводу вважаємо слушною позицію професора К.А. Сича, який стверджує, що основна концепція радянського кримінального законодавства до прийняття «Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» 1958 р. підтримувала ідею суспільної небезпеки особистості, яка суттєво обмежила принцип вини і справедливості покарання за вчинений злочин [7, с. 62].

Радянське кримінальне законодавство в означений період, перервавши по суті чітко окреслену тенденцію реалізації ідей класичної школи кримінального права в російському дореволюційному кримінальному законодавстві, підтримало позиції позитивістських концепцій покарання, де головними були ідеї «особистості злочинця» і «суспільна небезпека особистості». У межах зазначеної концептуальної позиції радянського кримінального законодавства цілком зрозуміло існування органів позасудової розправи (судові «трійки») і концентраційних таборів для «ворогів».

У середині 30-х рр. ХХ ст. у законодавстві про кримінальну відповідальність починає вживатися термін покарання, зокрема у зв'язку з прийняттям ЦВК СРСР постанови «Про доповнення Положення про державні злочини (контрреволюційні й особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління) статтями про зраду Батьків-

щини» 8 червня 1934 р. Аналіз цього закона свідчить про відновлення терміну «заходи кримінального покарання» та доповнення КК УСРР чотирма новими статтями, які формулювали шість нових складів злочинів проти держави. Постанова містила досить широкий перелік діянь, які охоплювалися цим складом злочину. Зокрема, як зрада Батьківщини кваліфікувалася дії, «здійснені громадянами Союзу РСР на шкоду військовій могутності Союзу РСР, його державній незалежності чи недоторканності його території, як-от: шпіонаж, видача військової чи державної таємниці, перехід на сторону ворога, втеча чи переліт через кордон». Каралося таке діяння розстрілом з конфіскацією всього майна, а за пом'якшуючих обставин – позбавленням волі на десять років з конфіскацією майна.

Після цього всі наступні законодавчі акти СРСР і союзних республік, які містили кримінально-правові положення, оперували поняттям «заходи кримінального покарання», хоча в текст «Основних начал» термінологічні зміни в цьому аспекті не вносилися. У КК УСРР поняття покарання було внесено після прийняття закону СРСР «Про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік» від 16 серпня 1938 р. [3, с. 403].

Остаточне відновлення вживання поняття «покарання» замість «заходів соціального захисту» відбулося після прийняття «Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» 1958 р. Це дозволило однією з основних цілей кримінального покарання визначити як кару за вчинений злочин і створити умови реалізації ідей класичної школи кримінального права в радянському законодавстві. Хоча деякі досить істотні позитивістські позиції в радянському законодавстві все ж зберігалися, наприклад, інститут особливо небезпечного рецидивіста, супільна небезпека діяння й особистості та ін. [8, с. 202].

Висновки. Отже, формування інституту кримінального покарання отримало такі етапи:

– *перший* – характеризується тим, що ознаки, цілі та види покарання містилися у багатьох нормативних актах (декретах, інструкціях, постановах) різних органів пра-

вотворчості, що не створювало уніфікованого підходу до призначення справедливого покарання. Цей етап був завершення після прийняття «Керівних начал з кримінального права РСФРР» (1919 р.);

– *другий* – розпочинається із прийняттям КК УСРР 1922 р. та «Основних начал кримінального законодавства СРСР і союзних республік» (1924 р.), що значною мірою забезпечило єдність застосування кримінального законодавства стосовно поняття, видів, цілей покарання. У цей час радянське кримінальне законодавство формувалося на позиціях позитивістських концепцій покарання, де головними були ідеї «особистості злочинця» і «супільна небезпека особистості», а не ступінь та форми вини.

– *третій* – пов’язаний з прийняттям «Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» 1958 р., на основі яких сформувався КК УРСР 1960 р. Це дозволило поняття кримінального покарання ідентифікувати з карою за вчинений злочин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мишунин П.Г. Очерки по истории советского уголовного права 1917–1918 гг. / П.Г. Мишунин. – М., 1954.
2. Керівні начала з кримінального права РСФРР офіційно введені в дію на території України циркуляром від 4 серпня 1920 р. // ЗУ УСРР. – 1920. – № 22. – Ст. 438.
3. Сборник материалов по истории социалистического уголовного законодательства (1917–1937 гг.). – М., 1938.
4. Про введение в действие Криминального кодекса УССР : Постанова ВУЦВК 23 серпня 1922 р. // ЗУ УСРР. – 1922. – № 36. – Ст. 554.
5. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР. 1917–1952 гг. / под ред. проф. И.Т. Голякова. – М. : Госюриздан, 1953. – 463 с.
6. Основы начала криминального законодавства Союзу РСР і союзных республік : постанова ЦВК СРСР від 31 жовтня 1924 р // СУ СССР. – 1924. – № 24. – Ст. 205.
7. Сыч К.А. Уголовное наказание и его состав: теоретико-методологические аспекты исследования : дис. ... д-ра. юр. наук : 12.00.08. «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / К.А. Сыч. – Рязань. 2001. – 408 с.
8. Илло Д.А. Об особенностях развития института наказания в советском уголовном законодательстве / Д.А. Илло // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук.– 2010. – № 6. – С. 201–204.